Turkish Studies *Historical Analysis*

Volume 14 Issue 4, 2019, p. 989-1000
DOI: 10.29228/TurkishStudies.39340
ISSN: 2667-5552
Skopje/MACEDONIA-Ankara/TURKEY

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

EXCELLENCE FOR THE FUTURE
IBU.EDU.MK

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ *Received/Geliş:* 17.11.2019

✓ *Accepted/Kabul:* 20.12.2019

📅 *Report Dates/Rapor Tarihleri:* Referee 1 (18.11.2019)- Referee 2 (02.12.2019)

This article was checked by iThenticate.

ASKERİ ZAFERDEN DİPLOMATİK YENİLGİYE BİR ÖRNEK: 1897 DÖMEKE MEYDAN MUHAREBESİ VE SONRASINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELER

Sabri Can SANNAV - Cem TURAN***

ÖZ

1821’de başlayan Yunan İsyanı, 1830’da Yunanistan’ın bağımsız bir devlet olmasıyla sonuçlanmıştır. Yunanlılar bağımsızlıklarını kazanmakla yetinmemişler ve sonraki süreçte giderek zayıflamakta olan Osmanlı Devleti’nin topraklarından pay almak için her fırsatı değerlendirmişlerdir. 1864 yılında İngiltere’nin Yunanistan’a Yedi Adaları vermesi Yunanlıları Osmanlı Devleti’nden toprak kazanımı noktasında daha da umutlandırmıştır. Gelişen olaylar neticesinde büyük devletlerin gücünü iyiden iyiye arkasında hisseden Yunanistan 1866’da Girit İsyanı’nı başlatmasında önemli rol oynamış ve Osmanlı Devleti Girit’e muhtariyet vermek mecburiyetinde kalmıştır. Girit’i müstakil olarak kendisine bağlayamayan Yunanistan Osmanlı topraklarda bir takım çete faaliyetlerinde bulunmaya başlamıştır. Yeni kurulan Yunanistan krallığı ile yaşanan bu tür olaylar neticesinde Osmanlı Devleti Yunanistan’a savaş ilan etmek zorunda kalmıştır. Yunanistan ve Osmanlı Devleti arasında yaşanan Dömeke Meydan Muhaberesi sonucunda Yunanlılar kesin bir mağlubiyete uğrasa da bu mağlubiyetlerini Batılı Devletlerin de yardımıyla diplomasi masasında adeta zafere dönüştürebilmişlerdir. I. Ve II. Balkan Savaşlarına ve I. Dünya Savaşı’na az bir süre kala yaşanan bu gelişmeler savaşların sadece cephede değil değişen dengeler ekseninde diplomasi masasında da değiştiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. İmparatorlukların dağılma sürecine girdiği bir zaman diliminde gelişen bu olaylar silsilesinin incelenmesi, dönemin şartlarının ve devlet politikalarının satranç tahtasındaki yerlerinin analiz edilmesi, Osmanlı’yı paylaşma emellerinin nasıl sahneye konulduğunun anlaşılması konularının önemini ortaya koymaktadır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, E-posta: sabricansannav@trakya.edu.tr

** Trakya Üniversitesi Doktora öğrencisi, E-posta: cemtur777@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: Dömeke Meydan Muharebesi, Yunan, Osmanlı.

**AN EXAMPLE OF MILITARY VICTORY TO DIPLOMATIC
DEFEAT: THE 1897 DÖMEKE BATTLE AND THE
DEVELOPMENTS THAT FOLLOWED**

ABSTRACT

The Greek Rebellion, which began in 1821, resulted in the independence of Greece in 1830. The Greeks did not stop at gaining independence and seized every opportunity to take a share of the lands of the weakening Ottoman Empire in the next period. In 1864, England gave the Seven Islands to Greece, which made the Greeks even more hopeful about the land acquisition from the Ottoman Empire. As a result of the events that developed, Greece, which felt the power of the great states from good to good, played an important role in the beginning of the Cretan rebellion in 1866, and the Ottoman State was obliged to give Crete the power. Greece, which could not connect Crete to it independently, started to engage in gang activities in Ottoman lands. As a result of such events with the newly established kingdom of Greece, the Ottoman Empire had to declare war on Greece. In consequence of the Dömeke Challenge between Greece and the Ottoman Empire, the Greeks suffered a decisive defeat, but with the help of western states, they were able to turn their defeat into a victory at the diplomatic table. These developments, which took place shortly before the Balkan Wars and World War I, can be regarded as an indication that wars have changed not only on the front line but also at the diplomatic table on the axis of changing balances. The study of this series of events that took place during a period when the empires entered the disintegration process, the analysis of the conditions of the period and the place of the state policies on the chessboard, revealed the importance of understanding how the ambitions of sharing the Ottomans were put on the stage.

STRUCTURED ABSTRACT

With the loss of power of the Ottoman Empire, its dominance in the Balkans began to weaken. During this period, the independence movements that emerged under the influence of nationalist movements also affected the Greeks. The Greeks who rebelled in 1821 gained their independence in 1830. With the support of the Great States with the expansion policy given by megali idea, Greece started to work both inside and outside to bring its territory to its borders. In 1864, the seven islands were given to Greece by The United Kingdom, raising the prospect of other Greek-inhabited islands in the Aegean Sea joining Greek territory. During this period, the Greeks living on the island of Crete revolted and started a large-scale rebellion. Greece, which wants to annex the island, has continued its support for the Greeks in Crete. The atmosphere of trust deteriorated on the island of Crete has been deteriorated by the massacres of Muslims, and the Cretan problem has been on the agenda of the international community. In 1897, Greece deployed troops to the

island of Crete and was met with international reaction and blockaded from the sea. Greece, which could not get exactly what it wanted about Crete, Greece began to disturb ottoman borders with a number of gang activities. The Ottoman Government tried to resolve the issue through diplomatic means by sending notes demanding an end to border violations, but Greece attacked on 16 April 1897. As a result of the war, Greece suffered a heavy defeat.

The most important reason for the battle of Dömeke Square between the Ottoman Empire and Greece was the disturbances on the island of Crete. The atmosphere of trust and peace provided by the Ottoman Empire on the island began to deteriorate due to the activities carried out by Greece in and out of Greece. As a result of this, Crete Island became a place where bloody conflicts took place and Muslim people were subjected to massacres. The Cretan Problem, which began to enter the field of intervention of the Great Powers, has thus taken its place among the states in the international chessboard. Although the Ottoman State had the opportunity to suppress the rebellions in Crete with violence and blood in order to preserve its territorial integrity, it did not choose this path and preferred the problems to be resolved with diplomacy and some corrections to be carried out in Crete. However, even during the period of these reforms, Greece did not leave its activities only within the borders of the island in order to disturb the peace and trust on the island. Greece, which did not get what it wanted on the island of Crete, confidently recruited for the island with the support of the Great States internationally, but this move was not welcomed in the eyes of the Great States. When Greece realized that the inclusion of Crete in its territory would not be possible by bringing troops to the island, it shifted its aim to the Ottoman borders. Greece, which aspires to create confusion on Macedonian territory with border rapes, will be defeated by turmoil and war against the Great States, which are not in favour of the destabilisation of the Balkans, and the ottoman territorial integrity will be deteriorated. Dömeke, who had chosen such a path, was defeated in the Battle of Dömeke.

As a result of the border encroachments, the Ottoman Empire started preparations for war, and with the military deliveries and preparations to be made, their attention was shifted to the war environment. In consequence increased. In consequence of the costs and the reduction of the workforce of the recruits, the economy of the Ottoman State was inevitable. However, it is also a fact that this war was an important opportunity for the morale sought by the Ottoman army, who had succumbed to the Russo-Turkish War, 1877-1878. As a result of the Battle of Dömeke Square, the Ottoman army won a great victory and the victory of the Turkish nation was welcomed by the people. Russo-Turkish War corrected the image of his defeated army in 1877-1878. The analogy of the Ottoman State in Europe, which was imagined to be a sick man, was also repaired in a way.

Although the Ottoman Empire defeated Greece in this war and opened all the roads to Athens, it was the party that lost the table in the peace negotiations. In addition, although the Ottoman State spent as much as 12 million for the war, only 4 million 100 liras could be compensated for the war on the table. After this war, the turmoil in Crete did not resolve, and Muslims were confronted with the phenomenon of

migration in these lands. Turks who were not exposed to the phenomenon of migration were tried to assimilate or faced with massacres over time. In spite of the defeat of the war and the dissolution of its army, Greece did not give up the idea and activities of the Megali Idea. Greece, which captured crete, Epir and part of the Aegean Islands along with the Balkan Wars, has also incorporated Western Thrace into its borders.

The Battle of Dömeke was an important event with the before and after in terms of understanding the games of the Great States on the chessboard. The Great States did not hesitate to help greece expand its borders, which they helped to gain independence. In this period, it is useful to underline that political interests are evaluated on the balance board for the Ottoman Empire. The changing balances towards the First World War began to show the sides during this period, and those with the same interest came together with alliances. As a result, the Battle of Dömeke Square took its place in the Turkish history as a war which is known with a glorious military victory and a great defeat on the peace table. When the conditions and developments of the period were taken into consideration and evaluated, this victory, which was tasted by the Turkish army to the Turkish nation during the period when the Ottoman State was in the process of disintegration, prolonged the life of the Ottoman Empire a little longer. After this war, Greece continued its ambitions and desires about Ottoman lands.

The study focused on the developments before and after the Battle of Dömeke with Greece during the period when the Ottoman Empire lost its power. The subject of the study is the importance of the Battle of Dömeke. In this context, the study examines the developments before and after the war. The aim of the study was to investigate and examine the historical reality of the Battle of Dömeke in the triangle of the Ottoman Empire, Greece and the Great States.

Keywords: Dömeke Battle, Ottoman, Greece, 1897, Crete

Giriş

Birinci Dünya Savaşı öncesinde uluslararası ilişkilerde yaşanan gelişmeler dünya sistemindeki değişimin habercisi olmuştur. 1815 yılında Viyana Kongresi'nde Avrupa kuvvet dengesinin bozulmaması yönünde alınan karar 19. yüzyılın sonlarından itibaren Almanya'nın siyasi birliğini tamamlayıp dış politikasını güvenlik üzerine kurması ile sekteye uğramaya başlamıştır. Fransa'yı Avrupa sahasında müttefiksiz bırakmak isteyip diğer devletlerle ittifak kuran Almanya böylece bir bloklaşmanın da önünü açmıştır. İlk olarak 1872 yılında Avusturya-Macaristan ve Rusya ile Avrupa'daki mevcut dengenin korunması, çıkacak sorunlarda ittifak bilinci ile eyleme geçme kararını alan Almanya, 1881 yılında yapılan yazılı anlaşma ile "İkinci Üç İmparatorlar" liginin oluşturulmasına öncülük etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki topraklarında eğer bozulmamışlık varsa mevcut durumun devam etmesinden yana karar alan ittifak, Balkanlar'da Rusya ile Avusturya-Macaristan rekabeti yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak 1882 yılında birliğini sağlamış olan ve Almanya'nın desteğini almak isteyen İtalya ittifak talebinde bulunmuş ve Almanya, İtalya, Avusturya- Macaristan "Üçlü İttifak" imza edilmiştir. Üçlü İttifak üyelerden biri saldırıya uğrarsa diğerleri saldırıya uğrayan devletin yanında bulunma kararı almıştır. 1894 yılında Almanya'nın hareketlerinden endişelenen Rusya ve Fransa ittifak anlaşması yapmış çok geçmeden de bu "üçlü itilaf" 'a İngiltere'de katılmıştır (Erhan ve Özkoç, 2014: 35).

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla başlayan ekonomik bozuklukların artan vergileri beraberinde getirmesi, merkezi otoritenin gücünü yitirmesi, milliyetçilik ve ulusçuluk akımlarının günden güne güçlenmesi sonucunda Osmanlı içerisinde bulunan uluslar başat güçlerin de etkisi ile bağımsızlık fikirlerine odaklanmaya başlamıştır. Bağımsızlık fikirlerinin isyan hareketlerini ilk olarak Sırplar başlatsa da Yunanlılar Osmanlı İmparatorluğu içerisinde ilk bağımsızlığını kazanan millet olarak tarihe geçmiştir. İlk olarak Eflak-Boğdan üzerinden isyan başlatan Yunanlılar beklenen destek gelmeyince başarısız olmuştur. Yunanlıların kalabalık bulunduğu Mora'da başlayan ikinci isyan Osmanlı Devleti tarafından bastırılrsa da artık mesele bir uluslararası sorun haline gelmiştir. Bundan sonraki süreçte Tepedenli Ali Paşa isyanı ile karşı karşıya kalan Osmanlı devleti, 1827 yılında gerçekleştiren ve Yunanlıların özerkliğini kabul eden Londra Protokolünü kabul etmeyince donanmasını Navarin'de Rus, İngiliz, Fransız donanmaları tarafından yapılan taarruzla kaybetmiştir. 1828 yılında gerçekleşen Çarlık Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki savaştan sonra Osmanlı Devleti 1830 yılında Yunanistan bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştır.

Yunanistan'ın bağımsızlık düşüncesinin oluşmasında en önemli fikir "Megali İdea"dır. Buna göre Büyük Yunanistan İmparatorluk haline dönüşecek sınırları İstanbul'un da başkentliğini yaptığı Yakın Doğu'ya kadar uzanacaktır. Yunanistan bu fikri gerçekleştirmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun her zafiyetini fırsata çevirmeye çalışmış, zamanın büyük devletlerinin desteği ile Osmanlı Devleti topraklarını sınırlarına dahil etmek için hem içsel hem de dış odaklı faaliyetlerine devam etmiştir. 1864 yılında İngiltere tarafından Yunanistan'a Yedi Adalar'ın verilmesi diğer adaların da Enosis (Kalelioğlu, 2008: 11; Balkan, 2006:145) ile Yunanistan sınırlarına dahil olma umutlarını arttırmıştır. 1821 yılında gerçekleştirilen Yunan ayaklanmasına destek veren İsfakya ve Hanya Rumları farklı zamanlarda Girit'de ayaklanmalar çıkarmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin uluslararası konjonktürdeki zayıflığından istifa eden Yunanistan Girit'te çıkarılacak yeni bir isyanla adayı kendi sınırları içerisine katmak için çalışmalarını arttırmıştır. 1897 Dömeke Muharebesi Yunanistan'ın Girit'i elde etmek istediği bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Çalışmanın amacı tarihsel perspektiften yola çıkarak, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında gerçekleşen Dömeke Muharebesi'ni öncesi ve sonrası ile incelemek olarak belirlenmiştir. Çalışmada verilen bilgiler ışığında sonuç kısmında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Savaş Öncesi Gelişmeler

Savaş öncesinde gündemi meşgul eden en önemli konu Girit Meselesi olmuştur. Stratejik konumu itibarıyla Doğu Akdeniz ve deniz yolları üzerinde bulunan, tarihte birçok devletin sınırları içerisine katmak istediği Girit adası 1669 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Girit'de yaşayan halkın can ve mal güvenliği Osmanlı Hakimiyeti ile güvence altına alınmış, inanç özgürlüğü sağlanarak refah ortamı oluşturulmuştur. Ancak Yunanistan'ın bağımsızlığını elde edip Megali İdea amacı ile uyguladığı enosis faaliyetleri Osmanlı toprakları üzerinde daha da artış göstermiştir. Ada'da Osmanlı Devleti'nin sağlamış olduğu güvenli ortam 1866 yılında Yunanlıların çıkardığı ilk geniş çaplı isyan(Marcoglou,1971: 3) ile bozulmaya başlamıştır.

Girit Adası'nda Osmanlı Devleti'nin sağlamış olduğu güvenli ortam bozulmaya başlarken, Rusya'nın Girit Konsolosu Danderino sürekli olarak Rumları kışkırtıp isyan hareketlerine teşvik etme çalışmalarında bulunmuş, çıkarılan karışıklığında Müslümanlar tarafından yaratıldığı izlenimi uyandırarak Osmanlı Devleti'ni uluslararası alanda büyük devletlere karşı suçlu durumda göstermeye çalışmıştır. Yunanistan da sistemli olarak adaya gönderdikleri öğretmen ve papazlarla halkı enosis konusunda teşvik ederken başlatılacak olan isyanlar için gerekli alt zemin oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti büyük devletlerin adaya müdahalesini engellemek için yerel halka geniş çaplı imtiyazlar sağlasa da bunlar hiçbir zaman Yunanlılar tarafından yeterli görülmemiş, 1878, 1896 ve 1897 yılında Girit Adası'nda geniş çaplı isyanlar yaşanmıştır. (Işın, 1945: 24) Osmanlı Devleti isyanları sulh yoluyla bastırmaya çalışmış ancak Girit'de yaşayan Yunanlılar genelde verilen imtiyazları ya az bulmuş ya da kabul etmemişlerdir.

Girit Adası'nı topraklarına katmak isteyen Yunanistan'da isyanlar ve karışıklıkla beraber kamuoyu savaş konusunda teşvik edilmeye çalışılmıştır. Bu safhada Filika Eteryu Cemiyeti'nin çabaları da devreye girmiş, Yunanistan'ın savaşarak başarı elde edeceği algısı topluma kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Dışardan ve içerden alınan destekler sonucunda Yunanistan'da savaş hazırlıklarına başlanmıştır. Yunan halkı da yaptığı gösterilerle savaşa eğilimli olduğunu ortaya koymuştur. Yunanistan'ın Epir, Tesalya ve Girit isyanlarına destek vermesi Golos ve Narda körfezleri çevresinin Yunanistan topraklarına katma inancı ile devam etmiştir. Fransa ve İngiltere, Rusya'nın Balkanlarda güçlenmesi endişesi ile Yunanistan'ı bu konuda tam olarak desteklememiştir. Ancak bu devletler Girit konusunda kısmen de olsa desteklerini çekmemeyi tercih etmiştir. İngiltere Osmanlı Sadrazamından gelecekte Yunanistan çıkarına bir sınır değişikliği yapılacağı sözünü almış ve bu sözün yerine getirilmesi için Osmanlı Devleti 1877 yılında Berlin Kongresi'ne sınır değişikliği konularında davet edilmiştir. Epir ve Tesalya konusu bu şekilde geçirilirken Girit Adası'na Yunanistan askeri destek sağlamaya devam etmiş ve donanmasını da Girit konusunda görevlendirmiştir. (Hülagü, 2001: 16-17)

Yunanistan Berlin Antlaşması'nda alınan kararlara atıf yaparak Osmanlı Devleti'ne sınır değişikliği konusunda nota vermiştir. Ancak verilen nota Osmanlı Devleti tarafından önemsenmemiştir. Yunanistan ve Osmanlı Devleti'nin savaş konusunda istekli olmaları Berlin Antlaşması'nda bulunan devletleri endişeye sevk etmiş böylece Avrupa Devletleri sınır düzenlemeleri için 16 Haziran 1880 tarihinde Berlin Konferansı'nda Osmanlı Devleti'ne yeni bir nota vermiştir. Osmanlı Devleti Epir ve Tesalya bölgesi konusunda Avrupa Devletlerinin baskısına karşılık neresini gözden çıkaracağı konusunda kararsızlığa düşmüştür. İstanbul'da gerçekleştirilen ve Avrupa temsilcilerinden oluşan bir komisyon 1881 yılında yeni bir antlaşmaya imza atarak Tesalya'nın bir kısmı ve Epir bölgesinde bulunan Narda'nın Yunanistan topraklarına katılması (CİÉPO, 2000: 336)kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti yaşanan sınır anlaşmazlıkları tartışmalarında öncelikle Girit'i gözden çıkarsa da Avrupalı Devletlerini dinlemek zorunda kalmıştır. Avrupa devletleri yapılan baskı sonucunda Osmanlı Devleti'ne 1881 hududu diye adı geçen 1897 yılına kadar geçerli sınır hattını kabul ettirmiştir.

1885 yılında Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden aldığı imtiyazla beraber Balkanlar'da dengelerin değişeceği konusunda endişeye düşen Yunanistan askeri hazırlıkları devam ettirmiştir. 1881 yılında Epir'de elde edilen toprakların kalanını da elde etmek isteyen Yunanistan, ayrıca Makedonya'nın güneyini elde etmek için Bulgaristan meselesini bahane ederek Osmanlı sınırına askeri sevkياتını da sürdürmüştür. Yunanistan'ın sürekli olarak Osmanlı Devleti sınırlarını tecavüze devam etmesinde, büyük devletlerden aldığı destekle Tesalya ve Narda'yı 1881 yılında yapılan antlaşma ile ele geçirmesinden aldığı cesaretin yanında, Tunus'un Fransa, Mısır'ın İngiltere (Yurdakul, 2007: 74) tarafından işgale başlanması da etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti de sınır bölgesindeki askeri hazırlıklara aynı şekilde karşılık vermesi ile Büyük Devletler mevcut dengenin bozulacağı konusunda endişeye düşmüştür. Tesalya'da oluşan askeri hareketlilik Yunanistan'a bir nota ile Büyük devletler nezdinde iletilmiş, Yunanistan, askerlerini sınırdan çekmesi ve terhis etmesi konusunda uyarılmıştır. Yunanistan'ın mevcut notalara hiç karşılık vermemesi sonucunda Büyük Devletler Yunanistan sınırlarını denizden ablukaya alma kararı almıştır. Yunanistan ise tüm olanlara rağmen Osmanlı Devleti sınırlarını tecavüz etmeye devam etmiştir. Bu tecavüzler Osmanlı Devleti'nin askeri hazırlıklarının etkisiyle engellenmiştir. Yunanistan denizden ablukaya alınması (Armaoğlu, 2010: 557) ve Osmanlı Askerinin harekete geçmesi Yunanistan'da siyasi iktidarın değişmesine sebep olmuş Yunan kuvvetleri yeni kurulan hükümetle birlikte terhis edilmeye başlanmıştır.

Rumeli de süregelen Yunan tecavüzleri Büyük Devletlerin etkisiyle biraz olsun durdurulsa da, Girit Rumları Yunanistan'ın gizliden verdiği desteklerle isyanlara devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin 1877 yılında Halepe Fermanı ile Girit'de Rumlara birtakım imtiyazlar sağlaması (Özer,

2007: 181)ada Rumlarını hiç bir zaman memnun etmemiştir. Halepe Ferman'ın getirdiği ayrıcalıklarından tatmin olmayan Girit Rumları tekrar ayaklanmaları sıklaştırmış, dağlara çekilen Rumlar ile Müslümanlar arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. 1895 yılında Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında çatışmaların artmasına nedeni olarak gösterilen Karatedori Paşa'nın Girit Vali olmasının ardından Girit'de bir ihtilal komitesi oluşturulmuştur. Oluşturulan komite Filika Eterya Cemiyeti'nden para ve silah desteği de almıştır.

13 Şubat 1897 tarihinde Girit'e asker çıkaran Yunanistan netice elde edemeyince Makedonya ve Teselya bölgesindeki sınır tecavüzlerini (Adıyeke, 2000: 185) daha da arttırmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ise Yunanistan'ın hukuka aykırı olarak Girit adasına asker çıkarmasını Büyük Devletlere iletmış, aynı zamanda Yunanlıların sınırdaki çete faaliyetleri de bunun içerisinde yer etmiştir. Yapılan girişimler ve uyarılara rağmen sınır tecavüzlerinin durmaması Osmanlı Devleti, eşkıya faaliyetleri içerisinde bulunan çetelerin Yunan düzenli ordusu gibi görüleceği ve çıkacak bir çatışma da sorumluluğun Yunanistan'da olacağını bir nota ile iletmıştır. Büyük Devletler ise Balkanlarda dengelerin bozulmaması yönündeki tavrını sürdürmeye devam ederken, olası bir savaş durumunda sorumluluğun saldırgan tarafa yükleneceğini belirtmiştir.

Savaş öncesinde Büyük Devletlerin ve Balkan devletlerinin tutumundan da az da olsa bahsetmekte fayda vardır. Bulgarlar ve Sırlar Makedonya bölgesi anlaşmazlığından dolayı Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki savaş konusunda çekimser ve tarafsız olmayı seçmiştir. Avusturya Macaristan Devleti ise Yunanistan'ın mevcut toprakları ele geçirmemesinden yana tavrı sergilemiştir. Almanya Osmanlı Devleti toprak bütünlüğü vurgusunu sürdürürken Rusya da Yunanistan'a destek verme konusunda istekli davranmamıştır. (Ünsal, 2008: 81) Burada dile getirilmesi gereken bir husus da Abdülhamid Han'ın Bulgaristan konusunda aldığı siyasi tedbirlerdir. Sultan Abdülhamid bizzat Bulgaristan'ın her türlü dış ve iç münasebetlerini takip ettirmiş, Yunanlılarla Bulgar arasında bulunan kilise meselesi kullanılarak ilişkiler iyi bir hal içerisinde sürdürülmüştür. Kral Ferdinand Abdülhamid Han'a gerekirse Bulgar ordusunu emrine vereceğini beyan eden bir taahhütnameyi de iletmıştır. (Hülagü, 2001: 66)

1897 yılının ilk aylarından itibaren savaş sinyalleri veren Yunanistan, 16 Nisan 1897 günü Rusların 93 Harbinde yaptığı gibi savaş ilanı vermeden saldırıya geçmiştir. Osmanlı Hükümeti de Büyük Devletlerin siyasi açıdan da desteğini almak için savaş müzakerelerine başlamış, Sultan Abdülhamid, kişiliği itibarı ile savaş yanlısı olmaması ve kazanılan savaşın getireceği zararın fazla olacağını düşüncesiyle Yunanistan'a harp ilan edilmesine ilk başlarda sıcak bakmamıştır. Abdülhamid Han ayrıca Balkanlarda Bulgarların mevcut siyasetine güven duymamış, Yunanlıların Bulgarlara mücadele edebileceğini, yapılacak olan harbin arkasında da Rusya'nın olduğu ve Yunanlıların Ruslar tarafından kullanıldığı inancını taşımıştır. Bu yüzden savaş konusunda saldırgan bir politika sergilemeyen Abdülhamid Han, Yunanistan ile yaşanan sorunun diplomasi yoluyla çözümlenmesi taraftarı olmuştur. Tüm bunlara rağmen yapılan sınır tecavüzlerine cevap verilememesi durumunda Makedonya bölgesinde başka sorunların da ortaya çıkacağı, Büyük Devletler nezdinde Osmanlı Devleti'nin imajının zarar göreceği ve uzun süreden beri galibiyet alamayan devletin zafere susamış psikolojisi sebebiyle Osmanlı Devleti 17 Nisan 1897 tarihinde Yunanistan'a harp (Gallant, 2001: 82) ilan etmiştir.

Savaşın Başlaması

Savaşın seyrine ve sonuçlarına göz atmadan önce Osmanlı ve Yunan kuvvetlerinin mevcut durumuna değinmek yararlı olacaktır. Osmanlı Ordusu yedi ordu ve iki tümen ile savaşa katılmıştır. Savaş başlamadan ordu 21.634 subay ve 378.174 er olmak üzere toplam 399.808 askerden oluşurken, savaş sırasında Selanik merkezli üçüncü ordudan intikal ile altı tümen, İstanbul karargahlı birinci ordu ve Edirne karargahlı ikinci ordudan takviye üzerine gelen birlikler Taselya bölgesinden toplanarak Alasonya ordusu oluşturulmuştur. (1897 Osmanlı-Yunan Harbi, 1982: 11)

Osmanlı Ordusunun karadaki kuvvetleri bu şekilde oluşmuşken, donanmasının durumuna da değinmek gerekmektedir. Donanma hem Rus tehlikesi hem de Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki faaliyetleri sebebiyle etkin ve güçlü olması beklenmesine rağmen 93 Harbinden sonra yeniliklere ayak uyduramamış ve geliştirilememiştir. Bu eksiklik özellikle Ege'de Osmanlı devletine sorunlar yaşatmıştır. (Büyüktuğrul, 1972: 327-328) Osmanlı Devleti, Yunanistan ile yaşanacak savaşın artık kaçınılmaz olacağı düşüncesi sonucunda Müşir Hasan Rami Paşa'yı Osmanlı Donanması Kumandanlığı'na atamıştır. Osmanlı Donanması savaş esnasında, 5 firkateyn, 18 zırhlı firkateyn, 60 vapur, 2 kalyon, 106 istimbet, 8 korvet, 6 navi, 2 kombozayet, 3 gambot, 1 birik, 1 uskuna, 10 tarak dubadan oluşurken savaş öncesi ise Osmanlı donanması başlıca biri duba olmak üzere 16 zırhlı ve 3 topçekerden ibaret olup birinci, ikinci ve üçüncü sınıftan bulunan 28 torpido ile 3 adet torpidogeçer ve sahil korumasında kullanılan yeni ve eski birçok gemilerden meydana gelmekteydi. (Hülagü, 2002: 1505-1506)

Savaş öncesinde kara birliği olarak Yunan askeri sayısı Osmanlı hükümetinin verilerine göre 70-80 bin kişi olarak tahmin edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin sınıra sevk ettiği asker sayısı da bunun iki katı kadar karşımıza çıksa da arazinin ve savunma hatlarının oluşumu bakımından Yunanlıların daha avantajlı olduğu bilinmektedir. Yunan donanmasında bulunan gemilerin zırhları, çapları, süratleri, manevra kabiliyetleri de Osmanlı donanmasında bulunan gemilerden üstün durumda olduğu bilinmekteydi. Savaş öncesinde dört filodan oluşan Yunan donanmasında dokuz gemi ve 12 kıta topçeker ile 12 torpidodan, 12 kıta sahip torpido gemi yer almıştır. Savaş patlak verdiğinde ise Yunan donanması 5 zırhlı, 3 krüvazör, 1 torpido gemisi, 3 nakliye gemisi, 12 açık denize, 19 sahil mahsus torpido ve 12 topgeçerden oluşmuştur. (Hülagü, 2002: 1500-1502)

Savaş genel itibarıyla Osmanlı ordusunun üstünlüğü ile devam etmiştir. Osmanlı'nın hücumla geçtiği Tesalya Cephesi ile savunmada durduğu Epir Cephesi savaşın ana merkezlerini oluştururken Müşir Ethem Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ilk altı gün içerisinde Milano Geçidi ardından bazı önemli tepeler ile Valestin ve Çatalya çevresi tamamıyla ele geçirmiştir. Altı günlük sürecin ardından ordunun duraksaması Osmanlı Hükümetinde endişe yaratmıştır. Özellikle Abdülhamid Han savaşın yıldırım hareketiyle sonuçlanmasını istemiştir. Alman Erkan-ı Harbiye Reisi Alman askerlerinin yirmi dört saatte, Rus askerinin kırk sekiz saatte, Fransız askerinin yetmiş iki saatte geçebileceğini söylediği Milano geçidini Türk askeri yirmi dört saatte geçmiştir. Milano geçidinin bu kadar kısa sürede geçilmesi Avrupa devletlerini hayrete düşürmüştür.

Savaşın genel olarak Tesalya bölgesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı bu bölgede sırasıyla 18 Nisan 1897 Milano geçidi, (Hocaoğlu, 1975: 197) 24 Nisan 1897 Tırnova, 25 Nisan 1897 Yenişehir, 26 Nisan 1897 Tırhala'yı ele geçirmiştir. Tırnova ve Yenişehir zaptından sonra Osmanlı kuvvetleri Golos ve Volos'a doğru ilerlemiş, Galos'un savunma noktalarını ele geçirmesine rağmen Yunanlıların etraftan yardım almasını engellemek amacıyla Valestin tepelerini ele geçirmeyi ilk başta arzu etmişlerdir. 27 -30 Nisan arasında I. Valestin muharebesinde bu tepelere hücum eden Osmanlı kuvvetleri başarılı olamamıştır. (Belen, 1973: 43) II. Velestin Muharebesinde (5-6 Mayıs) tekrar hücumla geçen Osmanlı kuvvetleri Yunanlıların etkin bir mücadelesiyle karşılaşamayarak muharebeden zaferle ayrılmıştır. 5 Mayıs tarihinde Beş bin Piyade ve bir alay süvari iki bataryadan oluşan Osmanlı kuvvetleri Çatalca'ya doğru ilerlemiş hakim tepeler ele geçirilerek bir zafer daha kazanılmıştır. (Hall, 2014: 118) Valestin zaferi ardından çekilen Yunan kuvvetleri karşısında Osmanlı askerleri 8 Mayıs 1897'de Galos'u da ele geçirmiştir. Galos'un ve Çatalca'nın ele geçirilmesinden sonra Yunan kuvvetlerinin bir bölümü Dömeke ve Velestin mevzilerine çekilmiştir.

Dömeke Fethi ve Sonrasındaki Gelişmeler

Yunan kuvvetlerinin ağır yenilgiler alması geri çekilmesini de beraberinde getirmiştir. Bu geri çekilmenin son kısmı da savaşın en şiddetli geçtiği yer olan Dömeke'dir. Dömeke savunma bakımından Yunanlılar açısından avantajlı bir yapı ve konumda bulunurken dik ve sert dağlarla

birlikte geniş bir ovada yer almaktadır. Yunan kuvvetlerinin son çekildiği yer olmasının yanında, tahkim edilmesi bakımından da askeri olarak zor alınabilecek sarp kayalıklardan oluşan Dömeke bir doğal kale olarak değerlendirmiş, yabancı askeri kaynaklarda buranın yapılan taarruzlarla ele geçirilemeyeceğini ancak bir kuşatmaya (Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik , 1982: 28) tabi tutulabileceğini, ele geçirilmesinin 1 ayı bulacağını iddia etmişlerdir.

Ermiye etrafında konuşlanmış olan Yunan kuvvetleri yirmi bin civarında, Osmanlı kuvvetleri ise kırk bin civarında olduğu bilinmekle beraber, Osmanlı ordusu 17 Mayıs 1897 tarihi itibarıyla saldırıya geçmiş geri çekilmeye başlayan Prens Konstantin komutasındaki Yunan kuvvetleri Lamiye'ye doğru püskürtülerek 20 Mayıs 1897 günü Dömeke ele geçirilmiştir. Dağılan Yunan ordusunda askerlerin firar etmesinin yanında geri kalanlar Otris Dağlarının gerisine çekilmiştir. Dömeke'nin alınmasının akabinde Osmanlı kuvvetleri Ermiye ve Yunanistan'ın çok önemli stratejik noktalarından biri olan Furka boğazı da ele geçirmiştir. Böylelikle Osmanlı kuvvetleri için Atina yolunda hiç bir engel kalmamış, (Maksudoğlu, 2018: 444) Yunan ordusunu bozguna uğratarak yok olmaya seviyesine gelmiştir.

Yunanistan'ın Dömeke Meydan Muharabesinden çok ağır yenilgiyle ayrılması Atina'da büyük şok ve hayal kırıklığı yaşatmıştır. Yunanistan'da savaşın faturası Prens Konstantin, Hükümet ve Etniki Etarya Cemiyeti'ne çıkartılmıştır. 17 Mayıs 1897 tarihinde vuku bulan Dömeke Muharebesi Osmanlı kuvvetlerine Atina'nın yolunu açmış, zayıflamış olarak gösterilen Osmanlı ordusu gücünü bu savaşta dünyaya ispat etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Dömeke'yi ele geçirmesi (Hatipoğlu, 1988: 41) ile Theodoros Delliannis hükümeti görevi bırakmıştır. Ardından göreve gelen hükümet, Osmanlı ile mütareke zemini aramaya başlamış, Rusya, İngiltere ve Fransa öncülüğünde, Yunanistan'ın Girit'teki muhtariyeti kabul etmesi şartıyla antlaşmanın yapılabileceği kararlaştırılmıştır. (Armaoğlu, 2010: 794)

Yunanistan'ın savaşı kaybederek Atina'yı kaybetme riski ile karşı karşıya kalması büyük endişe yaratmış bunun sonucunda Yunanlılar barışçıl bir politika izleme yolunu tercih etmiştir. Rus Çarı II. Nikola tarafından II. Abdülhamid'e çekilen telgraf ile Yunanistan'ın Girit adasındaki muhtariyetinin yanı sıra İngiltere, Fransa, Rusya öncülüğünde bir barış antlaşmasının imzalanmasını kabul edildiği belirtilerek 19 Mayıs 1897 tarihinde devletler arasında bir ateşkes imzalanmıştır. (Hatipoğlu, 1988: 41; Armaoğlu, 2010: 794) Fakat Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki gerçek barış antlaşması 4 Aralık 1897 tarihinde imzalanmıştır. (Kalelioğlu, 2009: 52)

Yunanistan'ın savaşı kaybetmesinin sonucunda büyük devletler yapılacak barış antlaşmasında Yunanistan'ı yalnız bırakmak istememişlerdir. Sulh konusunda önce konferanslar yapılmasını teklif eden büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin yapılacak mütareke görüşmelerinin Yunanistan ile yapılacak ikili görüşmelerle yapmak istemesi üzerine köşeye sıkışsa da Yunanistan yetkiyi sulh masasında büyük devletlere vermiştir. Sulh görüşmelerinde Tazminat meselesi, Teselya sınırı, Suçluların iadesi konuları, Osmanlı'nın ele geçirdiği stratejik körfezlerin durumu masaya yatırılmak istenmiştir. Osmanlı Devleti, mütarekelerde Golos ve Preveze limanlarının giriş çıkışlar için kullanıma açık olmasını istemiştir. Ayrıca Savaşta ele geçirilen tüm cephelerin de Osmanlı sınırlarında kalmasını, çizilen sınırında 1881 yılında anlaşmaya varılan sınır olarak belirlenmesini masaya yatırmıştır. Maddi olarak Osmanlı Devleti savaş tazminatı olarak 10 milyon istemiş (Serbestoğlu, 2013: 241) ancak Yunanistan'ı temsil eden büyük devletler Yunanistan'ın ekonomik sıkıntılar içinde bu rakamı ödeyecek güçte olmadığını 4 milyon lira tazminat ile kendi güvencelerinde anlaşma sağlanabileceğini savunmuşlardır. Suçluların iadesi konusunda da Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir anlaşma imza edilmesi Osmanlı'nın istekleri arasında yerini almıştır. Büyük devletlerin Yunanistan'ı destekler mahiyetteki sulh görüşmeleri sonucunda İstanbul Antlaşması imzalanmıştır. Genel hatları ile buna göre:

1. *Teselya bölgesi Yunanistan'a tekrar verilecek, sınır Osmanlı Devleti'ne göre ayarlanacaktır.*

2. *Yunanistan savaş tazminatı olarak Osmanlı Devleti'ne dört milyon Osmanlı Lirası ödeyecektir.*

3. *Osmanlı tebaası zararları için ise 100 bin Osmanlı lirası Yunanistan ödeyecektir.*

4. *Yunanistan'a daha önce verilen kapitülasyon hükümlerine son verilmiştir.*

5. *Sınır boylarında ihlallere ve sınırları tecavüze son verilecektir.* (Binark vd., 1995)

Savaş sonrasında gündemi meşgul eden konulardan biri savaş başında olduğu gibi Girit meselesi olmuştur. Daha önceden muhtariyet kazanan Girit'de savaştan sonra da Yunanistan, siyasi, ekonomi ve askeri zor günler geçirmesine rağmen birçok kez enosis ile adayı ele geçirme teşebbüsünde bulunmuştur. Savaş sonrası Osmanlı Devleti Balkanlar tedbiri elden bırakmamaya çalışmıştır. Her ne kadar elde edilen zafer masada kaybedilse de askeri olarak Osmanlı Devleti Balkan devletlerine ve dünyaya uyarı niteliğinde bir cevap vermiştir. Ancak savaştan sonra da Osmanlı devleti askeri tedbirleri Balkanlarda arttırmıştır. Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya'da savaş sonrasında Osmanlı Devleti ile askeri ilişkileri arttırmak üzere girişimlerde bulunmuşlar, savaştan önce ve barış görüşmeleri sırasında Yunanistan'ın yayılmacı siyasetinin yanında birlikte bulunan Büyük Devletler savaş sonrasında ise birlikte hareket etmekten kaçınmışlardır. Burada belirtilmesi gereken husus, dönemin Büyük Devletlerinin çıkarlarının Osmanlı toprakları üzerindeki uyumsuzluğu birleşmenin önüne geçip fikir ayrılıklarının varlığıdır. 1905 yılında Venizelos önderliğinde yayınlanan bir beyanname ile Girit'e verilen muhtariyeti kabul etmediklerini açıklayan Yunanlılar, 1908 yılında gerçekleşen Jön Türk hareketini fırsat bilerek adada tekrar ayaklanıp enosis ilan etmişlerdir. 30 Mayıs 1913 yılında Londra Antlaşması Osmanlı Devleti'nin Girit ile ilgili kararı Büyük Devletlere bırakmış (Gökçen, 2010:76) bunun akabinde de 14 Aralık 1913 tarihinde Yunanistan adayı kendine bağlamıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yaşanan Dömeke Meydan Muharebesi'nin meydana gelmesinde en önemli sebep Girit Adası'nda yaşanan karışıklıklar olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından adada sağlanan güven ve barış ortamı Yunanistan'ın içerde ve dışarda yürüttüğü faaliyetler dolayısıyla bozulmaya başlamış bunun sonucunda Girit Adası kanlı çatışmaların yaşandığı, Müslüman halkın katliamlara maruz kaldığı bir yer haline gelmiştir. Büyük Devletlerin de müdahale alanına girmeye başlayan Girit Sorunu böylece uluslararası alanda satranç tahtasında devletler arasındaki yerini almıştır. Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü korumak adına Girit'de çıkan isyanları şiddet ve kanla bastırma imkanı bulunmasına rağmen bu yolu tercih etmemiş, problemlerin diplomasi ve Girit'de yapılacak bazı ıslahatlarla çözümlenmesi yoluna tercih etmiştir. Ancak Yunanistan bu ıslahatların vuku bulduğu süreçte bile Ada'da huzur ve güveni bozmak adına faaliyetlerini sadece ada sınırları içerisinde bırakmamıştır.

Girit Adası'nda istediğini elde edemeyen Yunanistan uluslararası alanda Büyük Devletlerin verdiği destekten emin bir şekilde adaya asker çıkarmış ancak bu hareketi Büyük Devletler nazarında da hoş karşılanmamıştır. Yunanistan Girit Adası'nı topraklarına katmasının Ada'ya asker çıkararak gerçekleşmeyeceğini anlayınca hedefini Osmanlı sınırlarına kaydırmıştır. Yapılacak sınır tecavüzleri ile Makedonya topraklarında karışıklık çıkarmayı arzulayan Yunanistan, Balkanlar'da dengelerin bozulmasından yana olmayan Büyük Devletler karşısında çıkarılacak karışıklık ve savaş ile Osmanlı toprak bütünlüğünün bozulacağı umudunu taşıyıp böyle bir yolu tercih etmesine rağmen çıkacak olan Dömeke Meydan Muharebesi'nden de bozguna uğramış şekilde ayrılmıştır.

Sınır tecavüzleri sonucunda Osmanlı Devleti savaş hazırlıklarına başlamış, yapılacak olan askeri sevkیاتlar ve hazırlıklar ile dikkatleri savaş ortamına kaydırılmıştır. Bu durumun masrafları arttırması ve askere alınanların iş gücünü eksiltmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin zarar görmesi de kaçınılmaz olmuştur. Ancak şu da bir gerçektir ki 93 Harbi'nden yenik ayrılan Osmanlı ordusunun aradığı moral için bu savaş önemli bir fırsat olmuştur. Dömeke Meydan Muharebesi sonucunda Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazanmış, Türk Milleti'nin özlediği zafer halk tarafından sevinçle karşılanmıştır. Böylece 93 Harbi'nin verdiği yenik ordu imajı düzeltilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da imgalenen hasta adam benzetmesi de bir bakıma onarılmıştır.

Osmanlı Devleti Yunanistan'ı bu savaşta bozguna uğratarak, Atina'ya kadar bütün yolları açmasına rağmen sulh görüşmelerinde masada kayba uğrayan taraf olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti savaş için 12 milyon kadar masraf yapmasına karşın masada sadece 4 milyon 100 lira savaş tazminatı alabilmiştir. Bu savaş sonrası Girit'de var olan karışıklıklar da düzelmemiş Müslümanlar bu topraklarda göç olgusu ile karşı karşıya bırakılmıştır. Göç olgusuna maruz bırakılmayan Türkler ise zamanla asimile edilmeye çalışılmış ya da katliamlarla karşı karşıya bırakılmıştır. Yunanistan savaşta yenik ayrılarak ordusunun dağılmasına karşılık Megali İdea fikrinden ve faaliyetlerinden vazgeçmemiştir. Balkan Savaşları ile birlikte Girit, Epir ve Ege Adaları'nın bir bölümünü ele geçiren Yunanistan Batı Trakya'yı da sınırlarına dahil etmiştir.

Dömeke Meydan Muharebesi Büyük Devletlerin satranç tahtasındaki oyunlarının anlaşılması bakımından öncesi ve sonrası ile önemli bir olay olarak tarihe geçmiştir. Büyük Devletler bağımsızlıklarını kazanmasına yardım ettikleri Yunanistan'ın sınırlarını genişletmesi için de her türlü yardımı yapmaktan çekinmemişlerdir. Bu dönemde Osmanlı Devleti için siyasi çıkarların denge tahtasında değerlendirildiğinin altını çizmekte de fayda vardır. Birinci Dünya Savaşı'na doğru değişen dengeler bu dönemde tarafları da belli etmeye başlamış, aynı çıkar altında olanlar ittifaklarla bir araya gelmiştir.

Sonuç olarak Dömeke Meydan Muharebesi sahada kazanılan dünya devletleri tarafından da gıpta edilesi şanlı askeri bir zafer ile anılan bir savaş, sulh masasında da ise büyük bir yenilgi olarak Türk tarihinde yerini almıştır. Dönemin şartları ve gelişmeleri göz önüne alınıp değerlendirildiğinde ise Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine girdiği zaman diliminde Türk ordusu tarafından Türk milletine tattırılan bu zafer Osmanlı'nın ömrünü biraz daha uzatmıştır. Yunanistan bu savaşta sonra da Osmanlı toprakları ile ilgili emellerine ve arzularına devam etmiş ve etmektedir.

KAYNAKÇA

- 1897 Osmanlı-Yunan Harbi*. (1982). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Adıyeke, A. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit bunalımı (1896-1908)*,. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Balkan, H. (2006). *Paylaşılamayan Balkanlar*. İstanbul: Kültür Sanat Yayıncılık.
- Belen, F. (1973). *20. YY'da Osmanlı Devleti*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Binark, İ., Aktaş, N., Gültepe, N., & Yıldırım, O. (1995). *Arşiv belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan mezâlimi, 1. cilt*. Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Büyüktuğrul, A. (1972). *1897 Osmanlı-Yunan Savaşı İçin Yeni Bir Belge*. Ankara: Belleten.
- CIÉPO. (2004). *Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi 14. Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: TTK Tarih Kurumu Yayınları.

- Emin, Ü. (2008). *Girit'in Türk Hâkimiyetinden Çıkışı, Trakya Üniversitesi* (Unpublished master's thesis). Trakya Üniversitesi, Edirne, Turkey.
- Erhan, Ç., & Özkoç, Ö. (2014). Yirminci Yüzyılda Uluslararası Siyaset(1914-1990 Arası Dönem). In *Uluslararası İlişkilere Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Gallant, T. W. (2001). *Modern Greece: From the War of Independence to the Present*. London: Bloomsbruy.
- Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik. (1982). *1897 Türk-Yunan Harbi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Hall, R. C. (2014). *War In The Balkans*. California: Abc-Clio.
- Hatipoğlu, M. (1988). *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Hocaoğlu, M. (1975). *Abdülhamid Han'ın Muhtıraları*. İstanbul: Oymak Yayınları.
- Hülagü, M. (1988). *Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Hülagü, M. (2001). *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Işın, M. (1945). *Tarihte Girit ve Türkler*. Ankara: Askeri Deniz Matbaası.
- Kalelioğlu, O. (2008). Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea. *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*.
- Kalelioğlu, O. (2009). *Tarih Boyunca Türk Yunan İlişkileri ve Megali İdea*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Maksutoğlu, M. (2018). *Osmanlı Tarihi 1289-1922*. İstanbul: Salon Yayınları.
- Marcoglou, E. E. (1971). *The American Interest in the Cretan Revolution, 1866-69*. London: National Centre of Social Research.
- Salim, G. (2010). *Türkiye'de Rum-Yunan Vahşet Terörü*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Serbestoğlu, I. (2013). The Issue of Compensation for the Losses of Foreigners in the Turco-Greek War of 1897. *Ankara University review of Centre for Research Studies in Ottoman History*.
- Yavuz, C. (1999). *Osmanlı bahariyesi'nde yabancı misyonlar: Çeşme faciası'ndan Birinci Dünya Harbi'ne kadar Osmanlı bahariyesi'nde çağdaşlaşma gayretleri*. İstanbul: İst. Dz. İk. Group K.'lığı Basımevi Müdürlüğü.
- Yurdakul, E. (2007). *On birinci Askerî Tarih Sempozyumu bildirileri: XVIII. yüzyıldan günümüze Orta Doğu'daki gelişmelerin Türkiye'nin güvenliğine etkileri: 04-05 Nisan 2007*. Ankara: Genel Kurmay Basım Evi.
- Özer, M. (2007). *Unutulan Girit*. İzmir: Umay Yayınları.